

Damir Smiljanić

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Dr Zorana Đinđića 2, RS–21000 Novi Sad
metaphilosoph@yahoo.de

Integrativna filozofija jezika

Sažetak

Filozofija 20. stoljeća odigrala se u znaku tzv. lingvističkog obrata (linguistic turn). Njime je na neki način nadmašena jednostrana orijentacija k objektu (kakvu imamo npr. u antičkoj i srednjovjekovnoj ontologiji) ili k subjektu (u novovjekovnim teorijama svijesti i samosvijesti). Funkcija jezika nije samo reproduktivna, nego upravo suprotno, produktivna: jezik ne posreduje samo u odnosu čovjeka prema stvarnosti, nego i sam producira stvarnost. On je glavna spona među ljudima, mada nerijetko i razlog njihovog sukobljavanja. U glavnim strujama suvremene filozofske misli tematiziraju se razni aspekti problematike jezika: u analitičkoj se filozofiji diskutiraju semantički problemi i sintaktička pravila formiranja iskaza i određuju kriteriji istinitosti i suvislosti govora; u hermeneutičkoj filozofiji jezik se promišlja kao ono što otvara svijet čovjeku, a postavlja se metodološki problem tumačenja govora i tekstova; u postmodernističkoj filozofiji jezik se »desupstancijalizira«, proučavaju se složene jezičke prakse (diskursi) i rehabilitira retorička funkcija jezika (recimo, u vidu metafora). Svaka od ovih filozofija stavlja glavni naglasak istraživanja na jedan od aspekata jezika: analitička na semantičko-pragmatički, hermeneutika na interpretativni, postmodernistička na performativni aspekt. Jednostranosti i nesuglasice među predstavnicima tih struja mogu se objasniti jednostranim pristupom fenomenu jezika (ili se preferira analiza ili interpretacija, ili dekonstrukcija). Može se reći da nedostaje integrativni pristup jeziku koji bi objedinio sve aspekte jezika u složenoj metodi, kojom bi bio definiran jedan novi, bogatiji tip filozofiranja. Zadatak ovog priloga je skicirati mogućnost pluriperspektivnog pristupa na polju filozofije jezika.

U tu svrhu treba baciti pogled na dosad formulirane integrativne modele kao što su »hermeneutička logika«, »interpretacionizam« i »narrativna pragmatika«. Isto tako treba predstaviti profil jedne nove fundamentalne filozofije koja bi počivala na integrativnoj koncepciji jezika i koja bi filozofskim problemima prilazila iz perspektive takvog shvaćanja jezika.

Ključne riječi

obrat k jeziku, analitička filozofija, hermeneutika, postmodernizam, hermeneutička logika, narativna pragmatika, interpretacionizam, integrativni pristup

I.

Filozofija je u 20. stoljeću pretrpjela značajne strukturalne promjene uslijed preorijentiranja teoretskog interesa na proučavanje jezika. Tzv. *lingvistički obrat (linguistic turn)* označio je jedno novo poglavlje u historiji filozofije, poglavlje koje još uvijek nije zaključeno. Danas stojimo pod utjecajem tog fundamentalnog zaokreta u načinu mišljenja – iako u posljednjih dvadesetak godina postoje pokušaji promoviranja novih obrata u filozofiji i uvođenja nekih novih »paradigmi« (primjer za to je govor o *obratu k slici* ili *obratu k prostoru: iconic turn*, odnosno *spatial turn*). Zasad su to samo pokušaji skretanja s lingvističkog *mainstreama*. Vrijeme će pokazati jesu li to zaista bili zaokreti u novom pravcu mišljenja s trajnim posljedicama ili pak samo prolazne mode mišljenja.

Obrat k jeziku tumači se kao otklon od antičko-srednjovjekovne paradigme *bitka*, odnosno novovjekovne paradigme *svijesti*. Ontologija i gnoseologija su, shodno tome, izgubile primat u filozofiji, a pitanja vezana za *svijest* preuzela je, u različitim oblicima, filozofija jezika. Danas je svakako najdominantnija *analitička filozofija* koja, kako to sam njen naziv sugerira, analizu jezika smatra najpodesnijom filozofskom metodom. Jezik se analizira kao sredstvo kojim ljudi priopćavaju svoja mnijenja i mišljenja o svijetu. Ne radi se samo o prostom preslikavanju stanja stvari – jezik direktno utječe na percepciju svijeta. Na taj aspekt jezika već su ranije ukazali filozofi jezika kao što su Johann Gottfried Herder ili Wilhelm von Humboldt. Kod njih jezik u izvjesnom smislu *stvara* svijet – njihovo promišljanje jezika otuda ima izrazitu metafizičku crtu. Moderna je filozofija jezika, međutim, raskrstila sa supstancijalizacijom jezika; jezik je ovdje u potpunosti funkcionaliziran. Posebno se promišlja instrumentalni karakter jezika, on je nešto čime se ljudski subjekti međusobno sporazumijevaju (o nečemu). Obrat k jeziku napokon se ustalio i zahvaljujući razvoju znanosti o jeziku: komparativne filologije, opće lingvistike i raznih subdisciplina (gramatika, fonetika, pragmatika itd.). Napokon se, u akademskim okvirima, *filozofija jezika* etablirala kao zasebna filozofska disciplina. Može se slobodno reći da, bez obzira na sve svjetonazorske, metodološke i terminološke razlike koje postoje među njima, interes za jezik čini zajedničko polazište svih glavnih pravaca suvremene filozofije (filozofije poslije Drugog svjetskog rata): *analitičke* (pretežno anglosaksonske), *hermeneutičke* (pretežno njemačke) i *postmoderne filozofije* (pretežno francuske). Ono što ih razlikuje jest poseban aspekt jezika kao fenomena, za koji onda postoji specijalni interes. Ukoliko diferenciramo fenomen jezika na tri takva aspekta – *semantički*, *pragmatički*, *performativni* – onda možemo reći da je analitička filozofija obuhvatila sva tri (na početku je dominiralo proučavanje semantičkog aspekta, zatim je on proširen pragmatičkim¹ i performativnim² aspektom), dok je hermeneutička filozofija u uskoj vezi razmatrala semantički i pragmatički aspekt (tu je od posebnog značaja bio pojam *smisla*), a postmodernistička se filozofija fokusirala prije svega na performativni aspekt (naglasak je na fluidnom karakteru jezika; jezik se promatra kao događanje, a ne kao neki statični znakovni sistem). Metodološki gledano, ovisno o aspektu jezika, koji se prije svega proučava, biraju se one metode koje najviše odgovaraju tom aspektu: tako analitička filozofija preferira *formalno-analitički* pristup jeziku, hermeneutika *holističko-razumijevajući*, a postmoderna filozofija *procesualno-dekonstruktivistički* pristup. Što to znači?

U analitičkoj se filozofiji proučava značenje jezičnih izraza i iskaza, upotreba riječi i rečenica u određenom kontekstu, način kako se samim jezičnim sredstvima izvode radnje. Semantičko-logička analiza, logička sintaksa, teorija referencije i predikacije, teorija jezičnih igara, teorija govornih činova – to su neki od ustaljenih teorijskih formata u analitičkoj filozofiji jezika. Semantički aspekt vidi se u tzv. *filozofiji svakodnevnog jezika* (*philosophy of ordinary language*), počevši s Wittgensteinom II, u uskoj vezi s pragmatičkim aspektom (značenje riječi je njena upotreba u jeziku), a performativni aspekt jezika posebno se razmatra u onoj teoriji koja reflektira djelatni, odnosno performativni karakter jezika: *teorija govornih činova* (*theory of speech acts*) kod Austina i Searlea. Analitička filozofija jezika insistira na jasnoći i transparentnosti stila kojim se trebaju služiti filozofski proučavatelji jezika prilikom priopćavanja rezultata svoje analize. Ne tako rijetko, analitički se filozofi služe i formalnim jezikom, kao što je opća logika dala jak početak za razvoj analitičke misli (tradicija koja započinje s Gottlobom Fregeom i koja je preko Russella, Whiteheada i Wittgensteina udarila kamen temeljac ovom pravcu

suvremene filozofije). Čak i kad se razmatraju metafore, analiza se rukovodi formalnim kriterijima – preneseni govor analizira se u precizno određenim terminima, analiza nikad iz formalno-analitičkog modusa ne prelazi u neki analoško-slikoviti, jer bi se time skrenulo s jasno određenog metodološkog pravca. Historijski aspekt jezika (npr. značenja nekih riječi) ne uzima se zasebno u razmatranje, nego je glavni naglasak na problemsko-sistematskom pristupu jezičnim formama.

S druge strane, u hermeneutici, jeziku se prilazi kao onome što nas dovodi u odnos prema svijetu, što u izvjesnom smislu stvara svijet. Kao ključna kategorija pokazuje se *smisao* (ne onako kako ga je koncipirao logičar Frege). On je više od pukog semantičkog termina – on je spona između čovjeka i svijeta, a isto tako i medij u kojem se konstruira sam jezik. Da nešto ima smisla ne znači samo da mu pridolazi određeno značenje nego i da je od značaja za nekoga. Smisao se pridaje ljudskim radnjama, odnosno akter – npr. prema zamisli Maxa Webera – sa svojim djelovanjem povezuje određeni smisao. Zato se može reći da se ovdje stapaju semantički i pragmatički aspekt jezika (mnoge se sociološke teorije djelovanja otuda baziraju na fenomenološko-hermeneutičkoj osnovi). Jezik ima smisao koji valja tumačiti, tekstovi su prije svega one forme jezika u kojima se objektivira smisao – jezik se vidi u uskoj vezi s ontologijom (kod Heideggera). Smisao nije ograničen samo na jezične forme; naprotiv, ima ga i u artefaktima i umjetničkim djelima, a također se može pripisati i fenomenu života. No ipak, hermeneutika je prije svega fokusirana na tekstove kao jezične tvorevine. Model tekstualnog razumijevanja u hermeneutičkoj filozofiji je pragmatičan.³ Posebna pažnja ukazuje se *povijesnosti* jezičnog iskustva: o tome svjedoče Gadamerova izlaganja o djelatnoj povijesti i Blumenbergove metaforološke studije. Filozofija smisla, teorija razumijevanja i interpretacije (tekstova), historija pojmova i metafora – u ovim formama artikulira se hermeneutika jezika.

Jezik se promišlja i u raznim oblicima postmodernog mišljenja – jezik ovdje izmiče samom sebi, razmatraju se diferencije u jeziku koje ne podliježu čisto pojmovnoj diskriminaciji, tekst dobiva primat u odnosu na govor, metafore u odnosu na jasno definirane termine, performativnost postaje predmet refleksije, jasno je izražena retorička funkcija jezika, sama filozofija postaje stvar jezičnog stila, filozofi se igraju s jezikom (a možda i jezik s njima). U diskusiju se uvodi pojam *diskursa* koji posebno dominira u socijalnim i kulturološkim znanostima; postulira se i promišlja primat *pisma* nad glasom u sklopu kritike zapadnoeuropskog logocentrizma (Derrida); na razini teoretskog mišljenja dolazi do terminoloških inovacija, kreiranja posebnih termina koji se često preuzimaju iz drugog (znanstvenog) konteksta i kojem se daje novo značenje. Nije samo jezik kreativan po sebi – postmodernisti kreiraju vlastiti jezik. Kao primjeri takve tematizacije i transformacije jezika mogu se navesti Foucaultova teorija diskursa ili njegova teorija iskaza u *Arheologiji znanja*, Derridina dekonstrukcija, spajanje teorije naracije s teorijom govornih činova kod Lyo-

1

Taj prijelaz markira Wittgenstein u *Filozofskim istraživanjima*, kada značenje jedne riječi definira kao njenu upotrebu u jeziku. Usp. Ludvig Vitgenštajn, *Filozofska istraživanja*, Nolit, Beograd 1969.

2

Ovo zadnje učinjeno je u *teoriji govornih činova* Johna L. Austina i Johna R. Searlea. Usp. Dž. L. Ostin, *Kako delovati rečima*. Pre-

davanja na Harvardu 1955. godine, Matica srpska, Novi Sad 1994.; Džon Serl, *Govorni činovi*, Nolit, Beograd 1991.

3

Usp. Paul Ricœur, »Što je tekst? Objasniti i razumjeti«, u: Jure Zovko (ur.), *Klasici hermeneutike*, Filozofska biblioteka Speculatio, Zadar 2005., str. 264–285.

tarda, Sloterdijkove igre s metaforama, itd. Kao posljedica »omekšavanja« jezичnih struktura dolazi do preispitivanja granice između propozicionalnih i ne-propozicionalnih jezičnih formi; kod nekih predstavnika postmodernog mišljenja briše se razlika između teorije i književnosti, realiteta i fikcije (na to su posebno reagirali kritičari postmodernog mišljenja kao Jürgen Habermas).⁴

II.

Imamo tri tipična stila mišljenja u suvremenoj filozofiji, a samim time i tri shvaćanja – ali i tri načina upotrebe jezika. Kako sâm njen naziv kaže, analitička filozofija insistira na analizi izraza i iskaza kao glavnoj metodi, hermeneutička filozofija pak drži do razumijevanja riječi, rečenica i tekstova, odnosno do njihovog tumačenja, a postmoderna se filozofija igra s jezikom, kreira metafore i dekonstruira tekstove. Ti pristupi obično su jasno razdvojeni jedan od drugog, dakle, među njima nema miješanja.

Problem nastaje ako se s jezikom može postupati na sva tri načina: onda onaj koji koristi samo jedan način ne može sagledati predmet svog razmatranja iz kuta preostala dva (ili ostalih mogućih načina). Onaj koji analizira jezik ne tumači ga i ne dekonstruira; onaj koji ga pak tumači taj ga ne analizira i ne dekonstruira; onaj koji čini ovo posljednje, nije sklon analizi i interpretaciji. Kako očuvati pluriperspektivnost pristupa jeziku, ako se zauzme jedno od ovih stajališta? No, poanta i leži u tome da s jedne točke gledišta previdamo ono što se vidi s ostale dvije – svaki »izam« počiva na apstrakciji i redukciji onih aspekata predmeta koji se ne vide s vlastite točke gledišta. Svaki od predstavnika gore navedenih stajališta u filozofiji jezika smatra da je jedino njegov pristup jeziku adekvatan, a da su ostali pogrešni. Tko je onda od njih zaista u pravu? Odgovor je: *i nitko i svatko od njih*. Nijedno od tih stajališta ne može dati *cjelovit* prikaz jezika, ali s druge strane, svatko od njih ipak prikazuje barem *jedan aspekt* tog fenomena. Kao što semantički, interpretativni i performativni aspekt čine dio jedne suvisle cjeline, ona koncepcija jezika koja bi ga htjela prikazati u njegovoj cjelovitosti mora *integrirati* ta tri metoda pristupa prilikom proučavanja jezika. Ali kako je to moguće ako se oni međusobno isključuju? Prije nego što bude ponuđen odgovor na ovo pitanje, treba baciti pogled na dosadašnju historiju filozofije i pitati postoje li u modernoj historiji filozofije koncepti koji su pokušali nadići jednostranosti u istraživanju jezika i koji su samim time imali integrativan karakter. Navodim ovdje (kronološkim redom njihova pojavljivanja) tri pokušaja integrativnog sagledavanja jezika: *hermeneutičku logiku, narativnu pragmatiku i interpretacionizam*.

Diltheyev učenik Georg Misch smatrao je da se logika ne smije ograničiti na formalnu analizu iskaza i tražio proširenje »logičkih fundamenata«. Razvio je u zasebnim predavanjima logiku⁵ koja obuhvaća i elementarne forme artikulacije i komunikacije kao što su mimika, geste (posebno deiktičke geste), a zatim je ponudio genealogiju predmetne reference jezika (prijelaz od interjekcija k jednoriječnim rečenicama) i predikacije u okviru logike sudova, da bi svoj, nažalost suviše kasno objavljeni, projekt završio teorijom diskurzivnosti koja domenu suvislog govora dijeli na čisto diskurzivne konstatacije i evokativne izraze. U hermeneutičke logičare mogu se uvrstiti i Hans Lipps i Josef König (Lipps zastupa egzistencijalističku varijantu takve logike, anticipirajući pritom neke ideje kasnog Wittgensteina⁶ König razvija originalnu teoriju determinirajućih i modificirajućih predikata,⁷ proširujući time domenu

formalne logike, a također daje i doprinos teoriji metafore koja se vidi u uskoj vezi s logikom).

U strukturalnom pogledu, hermeneutička je logika spoj hermeneutičkog i analitičkog pristupa jeziku. Može se reći da su »hermeneutički logičari« prije analitičkih filozofa zastupali *situacionističku* teoriju značenja, stav da značenje jednog izraza čini njegova upotreba u određenom kontekstu, određenoj situaciji. Pojam situacije se kod Lippsa poima u širem smislu: on uvijek označava određenu *ljudsku situaciju* koja čovjeka obavezuje na određenu jezičnu radnju. Prilikom govora čovjek nešto sa sobom čini, on zahvaća u vlastitu egzistenciju.

»Od situacije se nešto čini. Nju se oblikuje, nju koja prije toga u neku ruku još nije bila ništa. Ona svoj izgled mijenja kaleidoskopski ovisno o polju moći odluka u koje ona dospijeva. Upravo kao ustrajna i kao ono što se treba oblikovati putem odlikovanja situacija se pokazuje u zrcalu ljudske egzistencije.«⁸

Jedan od primjera koje Lipps daje za to situativno formiranje vlastite egzistencije putem izricanja riječi (ili drugačije iskazano: davanje egzistencijalnog pečata konkretnoj situaciji) jest *obećanje*. Njime je anticipirana analitička teorija govornih činova ili barem pripremljen teren za zajednička istraživanja analitičkog i hermeneutičkog (i »performativističkog«) karaktera. Jezik obavezuje onog tko govori na odgovor na danu situaciju (jezik je otuda »obavezujući«, njem. *verbindlich*). Time je ukazano na pragmatičko-aktivističku crtu jezika, ali to nije jedina spona između hermeneutičkog i analitičkog promišljanja jezika. Daljnji primjer srodnosti, ili barem ukrštavanja metoda, daje König svojim insistiranjem na *pravljenju formalnih razlika* između jezičnih izraza. Kada kažemo za nečiji govor da je »uzvisujući« (ili »uzdižući«), onda je to različito od onog slučaja u kojem nešto djeluje »uzvišeno« (prvi izraz imenuje determinirajući predikat, predikat koji prikazuje objektivno svojstvo neke stvari, a posljednji izraz predstavlja modificirajući predikat, predikat koji opisuje dojam subjekta). Dakle, ovdje imamo analitički pristup u vidu jasnog razlikovanja tipa predikata, ali s druge strane, s tom se diferencijom markiraju razni vidovi iskustva i stava prema stvarima, što je od većeg interesa za hermeneutičku teoriju.

Neki predstavnici poststrukturalizma i postmodernizma u svoje su teorije jezika integrirali analitičke, a neki i hermeneutičke elemente. Tako Michel Foucault u *Arheologiji znanja* (1969.) razrađuje vlastitu teoriju iskaza koja se oslanja na Austinovu i Searleovu teoriju govornih činova, a Jean-François Lyotard u *Postmodernom stanju* (1979.) prisvaja Wittgensteinovu teoriju

4

Usp. Jürgen Habermas, »Ekskurs o niveliranju rodne razlike između filozofije i književnosti«, u: Jürgen Habermas, *Filozofski diskurs moderne. Dvanaest predavanja*, Globus, Zagreb 1988., str. 176–201.

5

Mischova logika ima predznak filozofije života. Usp. Georg Misch, *Der Aufbau der Logik auf dem Boden der Philosophie des Lebens. Göttinger Vorlesungen über Logik und Einleitung in die Theorie des Wissens*, Karl Alber, Freiburg/München 1994.

6

Lippsovo glavno djelo je *Hermeneutička logika* iz 1938. godine. Usp. Hans Lipps, *Her-*

meneutička logika, Naklada Breza, Zagreb 2011.

7

König to čini u svojoj habilitacionoj radnji iz 1937. godine, *Bitak i mišljenje*. Usp. Josef König, *Sein und Denken. Studien im Grenzgebiet von Logik, Ontologie und Sprachphilosophie*, Max Niemeyer, Halle a. d. Saale 1937.

8

H. Lipps, *Hermeneutička logika*, str. 22.

jezičnih igara i spaja je s teorijom naracije. U svojim analizama sebstva i problema drugog Paul Riceur diskutira Kripkeovu teoriju vlastitih imena, a u svojoj knjizi o Freudu razrađuje hermeneutičku teoriju simbola.

Analitički pojam jezične igre, koji je uz to i pragmatičkog karaktera, u sklopu postmodernističke recepcije dobiva *strateški* prizvuk. Lyotard tako radikalizira Wittgensteinov pojam jezične igre i Searleov koncept govornog čina: »[G]ovoriti znači boriti se«, a »jezički postupci pripadaju općoj agonistici«. ⁹ Jezik je sam po sebi igra čiji je ishod otvoren:

»Stalno izmišljanje novih obrata, riječi i smisla, na nivou govora, u stvari doprinosi tome da jezik evoluirâ i omogućuje velika zadovoljstva.« ¹⁰

Te jezične igre povezuju se u veće cjeline, *diskurse* (množina!), odnosno diskurzivne formacije, koje čine inkomenzurabilne forme uma. Lyotard u pluralističkoj maniri ostavlja te cjeline međusobno nepovezanimâ – smatra da nije potreban neki »meta-diskurs« koji bi ih povezivao: »univerzalnog pravila rasuđivanja za raznorodne vrste govora uglavnom nema«. ¹¹ To odbijanje (nasilnog) ujednačavanja diskursâ ima i političke implikacije:

»Pošto se pokaže da je nadovezivanje jedne rečenice na drugu rečenicu problematično, i da je taj problem politički [*sic!*], [*treba* – dodatak D. S.] izgraditi filozofsku politiku pored politike koju vode 'intelektualci' i političari.« ¹²

Tako »raskol« postaje tema jedne filozofije koja u sebi spaja jezičku pragmatiku, teoriju naracije, retoriku i društvenu analizu. Lyotardova transverzalna koncepcija diskursa i jezičnih igara je samo jedan od primjera *paralogijskog* ¹³ pokušaja nadilaženja disciplinarnih granica prilikom razmatranja jezika.

Tzv. interpretacionizam nastaje ukrštanjem analitičkih filozofema i hermeneutičkih ideja. Günter Abel analitički proširuje pojam interpretacije, ali isto tako hermeneutički modificira analitički realizam pluralističkom pretpostavkom postojanja više »interpretacijskih svjetova«. On razvija troslojni model interpretacije (*kategorijalizira* (I₁) *habitualne* (I₂) i *tumačće* (I₃) interpretacije), s tim što na svakom interpretativnom nivou imamo posla s različitim svijetom. Na neki način Abel prisvaja i dekonstrukcionističku argumentaciju time što tvrdi *da je svijet/sve interpretacija*. Hans Lenk je razvio vlastitu, ontološki neutralniju varijantu interpretacionizma, u kojoj je naglašena *konstruktivna* crta interpretacije, a u tu svrhu poziva se i na Kantovu transcendentálnu filozofiju, posebno njegovu teoriju *shematizma* (tako kreira pojam *shematske interpretacije*).

Pojam interpretacije nije samo hermeneutički termin. On se može koristiti u analitičke, pa čak i u dekonstrukcionističke svrhe. Upravo interpretacionisti proširuju smisao interpretacije:

»'Interpretiranje' se ovdje promatra kao riječ šireg opsega i bazalnije kvalitete naspram 'razumijevanja'. [...] Interpretiranje s jedne strane i hermeneutičko ili jezičko-analitičko razumijevanje s druge nisu [...] simetrični procesi. Istina, svako je razumijevanje interpretiranje, ali nema svaki interpretacijski proces karakter razumijevanja (npr. nema ga opažanje, konstruiranje dijagrama, upotreba grafikâ funkcije i modelâ).« ¹⁴

Abelova teza da je cijelo događanje *interpretacijsko događanje* bliska je stavovima dekonstrukcionista i ostalih poststrukturalističkih teoretičara jezika. Time je na neki način protumačena i ontologija, jer se sav bitak pretâče u interpretacijske forme. »Otac« ovog radikalnog stava bio je Friedrich Nietzsche koji se s pravom može proglasiti »pra-interpretacionistom«. Nietzsche je anticipirao post-analitičko i postmodernističko poimanje interpretacije i potvrdio svoju profetsku viziju da se neki mislioci rađaju tek »posthumno«. ¹⁵ Tome treba pridodati mogućnost ukrštanja pojma interpretacije s onim konstrukci-

je (Lenk¹⁶), ali s onim pojmom konstrukcije koji je blizak kantovskim transcendentnim formama, odnosno shemama, pa se pojmovi mogu shvatiti kao *interpretacijski konstrukti* – čime se želi izbjeći nejasnoća prisutna u mnogim hermeneutičkim koncepcijama razumijevanja. U svakom slučaju, radi se o jednom epistemički složenom pojmu interpretacije.¹⁷

U hermeneutičkoj logici proširuje se domena logike, a hermeneutika se primjenjuje na diskurzivne forme; narativna pragmatika koristi se pojmom jezičke igre i daje mu novi smisao, pored već ustaljenog analitičkog; interpretacionizam diferencira značenje pojma interpretacije i oslobađa ga hermeneutičke nepreciznosti, a ujedno ostavlja prostor za konstruktivističke perspektive koje se posebno razvijaju u postmoderni (ne gubeći čak ni kontakt s tradicijom, kako pokazuje recepcija Kanta u tom kontekstu).

III.

Iako je svaki od ovih ukratko prikazanih pokušaja atraktivan i može inspirirati integrativno mišljenje,¹⁸ nijedan od njih nije koncipiran isključivo u svrhu nadilaženja jednostranog poimanja suštine jezika i kreiranja jedinstvenog rješenja tog problema koji je radikalno podijelio filozofsku scenu u posljednjih

9

Žan-Fransoa Liotar, *Postmodernostanje*, Bratstvo-Jedinstvo, Novi Sad 1988., str. 21.

10

Isto.

11

Usp. Žan-Fransoa Liotar, *Raskol*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića/Dobra vest, Sremski Karlovci/Novi Sad 1991., str. 5.

12

Isto, str. 6.

13

Usp. o pojmu paralogije Ž.-F. Liotar, *Postmodernostanje*, str. 98 i dalje.

14

Günter Abel, *Interpretationswelten. Gegenwartsphilosophie jenseits von Essentialismus und Relativismus*, Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1995., str. 16.

15

Najviše »interpretacionističkih« teza kod Nietzschea može se naći u njegovu nedovršenom *opus magnumu*: Friedrich Nietzsche, *Volja za moć. Pokušaj prevrednovanja svih vrijednosti*, Mladost, Zagreb 1988.

16

Usp. njegovo glavno interpretacionističko djelo: Hans Lenk, *Interpretationskonstrukte. Zur Kritik der interpretatorischen Vernunft*, Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1993.

17

To kod Lenka pokazuje klasifikacija interpretativnih stupnjeva. On razlikuje čak šest stupnjeva (produktivna prainterpretacija, shematska interpretacija, jezično-konvencional-

na konceptualizacija, uređujuća interpretacija, obrazlažuća interpretacija i, na kraju, tzv. metainterpretacija (interpretacija samih interpretacija). Usp. o tome ukratko Hans Lenk, *Philosophie und Interpretation. Vorlesungen zur Entwicklung konstruktionistischer Interpretationsansätze*, Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1993., str. 255–264.

18

Ne treba previdjeti priloge iz *izvanfilozofskih* disciplina za povezivanje perspektiva na polju proučavanja jezika. Ovdje posebno valja ukazati na pozitivnu provokaciju tzv. *kognitivne lingvistike* koja procese prisvajanja i upotrebe jezika vidi u uskoj vezi s izvjesnim neurofiziološkim procesima koji su predmet modernih neuroznanosti. Od posebnog je filozofskog značaja koncepcija »otjelovljenog mišljenja« (*embodied mind*), kako su je razvili kognitivni lingvisti George Lakoff i Mark Johnson, kao i njihova koncepcija *metafore* kao one jezične forme koja bitno prožima kognitivne procese. Usp. njihove recentne publikacije: George Lakoff/Mark Johnson, *Metaphors We Live by*, The University of Chicago Press, Chicago/London 1980.; George Lakoff/Mark Johnson, *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*, Basic Books, New York 1999. Tako se analiza jezika u kognitivnoj lingvistici produktivno povezuje s hermeneutičkim (metafiziološkim) i (barem u blažem smislu) postmodernističkim načinom mišljenja (*embodiment* kao pojam relevantan za teoriju performativnosti). Usp. također opsežan prikaz ove integrativne discipline u: Vyvyan Evans/Melanie Green, *Cognitive Linguistics. An Introduction*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2006.

polu stoljeća. Ono što nedostaje i kod hermeneutičkih logičara i kod narativnih pragmatičara i kod interpretacionista jest svijest o tome da se radi na integriranju raznih filozofskih perspektiva bavljenja jezikom. Ono što razjedinjenost filozofskih stanovišta danas zahtijeva jest da se postave temelji istraživanja jezika koji bi uvažili svaki njegov aspekt i time udovoljili svakom interesu koji u okviru filozofije može postojati kada je ova materija u pitanju. Ovdje mogu samo skicirati pravac u kojem bi se eventualno trebalo krenuti, kako bi zaista bilo moguće etabliranje jedne *integrativne filozofije jezika*.

U suštini, radi se o dvije mogućnosti: jednu bih nazvao *horizontalnom*, drugu *vertikalnom*. Prva bi opcija bila integriranje samih učenja, dakle onih filozofija koje se jezikom bave iz svog partikularnog kuta, određenog različitim metodom. Ovisno o problemu kojim se filozof bavi, on bi mogao *varirati* istraživačku metodu: ako se bavi značenjem, preferirao bi analitički pristup, ako bi mu bilo stalo do šireg (životnog) konteksta, onda bi mu od koristi bila hermeneutička metoda, a ako bi mu bilo važno prikazati dinamiku emergiranja jezičnih procesa (recimo, u socijalnoj praksi), svakako da bi mu razrada performativne dimenzije najviše pomogla pri konceptualizaciji tih složenih procesa. Ova kombinacija perspektiva zahtijeva jedno fleksibilno stajalište, s kojeg se uspješno mogu izbjeći dogmatska skretanja s unaprijed zacrtanog puta koji vodi prema integrativnoj slici jezika. To stajalište ležalo bi na istoj razini sa svakim od dosad predloženih načina tematizacije jezika, pa bih zato ovdje govorio o horizontalnom rješenju integracije perspektiva. Na sličan je način svojevremeno Karl-Otto Apel pokušao zaobići jednostranosti anglosaksonske i kontinentalne filozofije kreiranjem zasebne metode, koja u sebi integrira već zastupljene metodološke koncepte – analitički, transcendentalni i pragmatistički pristup – tzv. metoda *transcendentalne pragmatike jezika*. Bez obzira na sve manjkavosti jednog ovakvog sintetičkog pristupa (neki bi čak rekli da se radi o ne baš originalnom eklekticismu), ipak je to pokušaj da se fenomeni prikažu cjelovitije i sadržajnije. (U izvjesnom se smislu i Jürgen Habermas može smatrati predstavnikom jednog ovakvog sinkretističkog stanovišta.)

Druga bi mogućnost bila još zanimljivija, mada bi zahtijevala još više konceptualnog napora. U izvjesnom smislu ona je *orijentirana k objektu* jer ovdje je sam predmet mjerodavna veličina. Poanta ovog pristupa bilo bi razlikovanje aspekata i slojeva jezika na taj način da između njih možemo pretpostaviti izvjesne veze, pa čak i međuovisnosti (interdependencije), koje bi valjalo i zasebno istražiti. Može se krenuti od najelementarnijeg sloja jezika, njegove materijalnosti, samog zvuka, pa zatim redom analizirati realizaciju referentne funkcije u smislu ukazivanja na predmet (semantička razina), umještanje jezičnog izraza, odnosno znaka ili skupine znakova u neki kontekst ili njegovu izmještanje iz konteksta (pragmatička razina), a na kraju spajanje (stapanje) horizonata koji ograničavaju semantičko-pragmatičke okvire jezika u smislu njihove varijacije ili svjesne modifikacije (jezične igre i performativnost), odnosno opis slučaja u kojima sâm jezik kreira svjetove (simbolička razina – kako je to prikazano u filozofijama jezika Ernsta Cassirera ili Nelsona Goodmana).¹⁹ Ukoliko bi se tražila neka analogija s pluriperspektivnim koncepcijama na drugim poljima filozofske misli, onda ne bi bilo pogrešno izvjesnu sličnost u intenciji tražiti u pokušaju *reforme ontologije* koju je izvršio (ili barem pokušao izvršiti) Nicolai Hartmann. Hartmann fenomen bitka razlaže na četiri bivstvena sloja: anorganski, organski, duševni i duhovni, a zatim se bavi složenim vezama koje postoje između tih slojeva (što uključuje različite pravce i stupnjeve determinacije, pojavu kategorijalnog novuma itd.). Pravi izazov za filozofsku refleksiju jezika bilo bi analogno razrađivanje slojeva ili

razina fenomena jezika, što bi također zahtijevalo proučavanje stupnja izvornosti ili relevantnosti i međusobne ovisnosti koje ovdje postoje, a možda bi i ovdje trebalo izvršiti izvjesnu hijerarhizaciju slojeva, kako je to u svojoj ontologiji učinio Hartmann.

Naravno, kako bi se i ovdje izbjegla multiplikacija pristupa jeziku, horizontalna i vertikalna razina integrativnog razmatranja jezika mogle bi se spojiti i tako dati prostor, u punom smislu te riječi, integrirajućem mišljenju. U suštini, moraju se integrirati metode s jedne i sadržaji (točnije: aspekti jezika) s druge strane. Lako je povezivati slične pozicije (npr. one analitičkog mišljenja) na *istoj razini*. Potrebno ih je vertikalno povezati s drugačijim pozicijama (recimo, onim hermeneutičkim), a to znači – izvesti istraživanje jezika na *više razina*. Ili na razini samog jezika razlikovati one aspekte koji se najjasnije mogu obraditi jednom od metoda, pa tako tu metodu koristiti prilikom tematizacije tog aspekta (npr. način na koji se najbolje može prikazati normiranje značenja prilikom uspostavljanja neke terminologije jest onaj koji je dan u formalno-analitički orijentiranim formatima kao što su logička ili logičko-semantička propedeutika;²⁰ ako se želi istražiti *kako* i *zašto* nastaju nesporazumi u komunikaciji, treba preferirati onu metodu kojom se nesporazum može prikazati ne kao čista negacija razumijevanja, nego kao posljedica uvijek drugačijeg razumijevanja govora Drugog, kako je to, barem djelomično, razmatrano u hermeneutičkoj filozofiji; fluidnost upotrebe jezika može se najadekvatnije istražiti ako se ta fluidnost prenese i na samu metodu istraživanja: otuda pojmovi jezičnog čina ili jezične igre, koji mogu biti efikasno upotrijebljeni u pragmatičkim koncepcijama jezika, gdje se reflektira značajan utjecaj društva na jezičku praksu, ali isto tako mogućnost generiranja socijalnih procesa putem jezičnih sredstava). U integrativnoj filozofiji jezika svi ti aspekti mogu se istražiti *zajedno*: način kako se stvara zajednička baza za upotrebu jasno određenih termina, također, kako se bez obzira na to mogu pojaviti nesporazumi tokom upotrebe tih termina i naposljetku kako se u određenom diskursu (npr. nekoj znanosti) njihovim povezivanjem formira jezična igra ili kako se ona ovdje može uspješno izvesti.

Integrativnu filozofiju jezika možemo konfrontirati s dva prigovora. Jedan se tiče same prirode jednog takvog teoretskog poduhvata, a drugi, kao strukturalno dublji, usmjeren je na suštinu samog filozofskog propitivanja stvari. Tako bi jedan prigovor mogao glasiti da se jedna takva koncepcija jezika kakva je ovdje ugrubo predstavljena ne može smatrati originalnom tvorevinom – ona je nastala »spajanjem« različitih, nespojivih koncepata i kao takvoj joj pridolazi karakter nečeg lažnog, pa čak i parazitskog. Međutim, na taj bi se prigovor moglo odgovoriti protuargumentom da takav pristup pokušava odgovarati prirodi samog fenomena koji istražuje – želi prikazati samu kompleksnost jezika, umjesto da njegovu kompleksnost određuje shodno zauzetoj perspektivi (npr. da je jezik samo sredstvo za prijenos značenja ili da je »kuća bitka« ili da je igra znakova, itd.). Integrativni koncept jezika ne počiva na izoliranju pojedinih aspekata nego na njihovom skupnom sagledavanju, što je u skladu s prirodom integrativnog mišljenja: ono je konjunktivno, a ne disjunktivno (to

19

Ernst Kasirer, *Filozofija simboličkih oblika, Knjiga 1: Jezik*, BMG, Beograd 2000.; Nelson Goodman, *Načini svjetovorstva*, Disput, Zagreb 2008.

20

Primjere takvih jezičnih teorija nalazimo u sljedećim publikacijama: Wilhelm Kamlah/Paul

Lorenzen, *Logische Propädeutik. Vorschule des vernünftigen Redens*, Bibliographisches Institut, Mannheim 1973; Ernst Tugendhat/Ursula Volf, *Logičko-semantička propedeutika*, Narodna biblioteka »Dr Dušan Radić«/Plato, Vrnjačka Banja/Beograd 2000.

znači da ono ne počiva na isključujućem izboru pozicije A ili pozicije B, nego da se u razmatranje heterotetički uključuju i pozicija A i pozicija B kao i druge pozicije). Drugi prigovor u suštini produbljuje prvi: filozofija može operirati samo u modusu pozicionalnog mišljenja, dakle, s određene točke gledišta, s time što bi onda najbolja točka gledišta bila ona koja kompleksnost predmeta određuje na taj način da se jedan njegov aspekt nadredi drugima kao manje relevantnim ili manje reprezentativnim (predodžba da je jezik instrument mišljenja jest određenje s točke gledišta idealizma, da je autonomno događanje daje se sa stanovišta holizma, da je jezik u suštini ludičkog karaktera nastaje na presjeku analitičkih i performativističkih razina mišljenja, itd.). Tko želi u svoj govor o nekom predmetu uključiti sve perspektive na kraju ne kaže ništa određeno o tom predmetu. Ali izazov za integrativnu filozofiju jezika, kao i za integrativno mišljenje uopće, leži upravo u tome da se s jedne strane misli pluripozicionalno, a s druge da se sagleda tome odgovarajuća polimorfnost predmeta koji se opisuje. Sam konkretni opis u pluriperspektivnom modusu mora pokazati na koji je način to moguće – lako je o nečemu imati opću ideju i osmisliti sintetičku koncepciju, daleko je teže to konkretno prikazati na papiru. Stoga ovdje prikazanu ideju integrativne filozofije jezika treba pokušati izvesti u vidu konkretnog projekta, jer ukoliko se to ne učini, onda ta ideja ostaje puka utopija.

Glavno metodološko načelo »nove filozofije jezika« tako bi moglo glasiti: »Filozofi su jezik samo različito *tumačili*, ali radi se o tome da se njegovo shvaćanje *izmijeni* – u duhu *integrativnog mišljenja*!«

Literatura

Abel, Günter: *Interpretationswelten. Gegenwartsphilosophie jenseits von Essentialismus und Relativismus*, Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1995.

Evans, Vyvyan / Green, Melanie: *Cognitive Linguistics. An Introduction*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2006.

Goodman, Nelson: *Načini svjetotvorstva*, Disput, Zagreb 2008.

Habermas, Jürgen: *Filozofski diskurs moderne. Dvanaest predavanja*, Globus, Zagreb 1988.

Kamlah, Wilhelm / Lorenzen, Paul: *Logische Propädeutik. Vorschule des vernünftigen Redens*, Bibliographisches Institut, Mannheim 1973.

Kasirer, Ernst: *Filozofija simboličkih oblika, Knjiga 1: Jezik*, BMG, Beograd 2000.

König, Josef: *Sein und Denken. Studien im Grenzgebiet von Logik, Ontologie und Sprachphilosophie*, Max Niemeyer, Halle a. d. Saale 1937.

Lakoff, George / Johnson, Mark: *Metaphors We Live by*, The University of Chicago Press, Chicago/London 1980.

Lakoff, George / Johnson, Mark: *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*, Basic Books, New York 1999.

Lenk, Hans: *Interpretationskonstrukte. Zur Kritik der interpretatorischen Vernunft*, Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1993.

Lenk, Hans: *Philosophie und Interpretation. Vorlesungen zur Entwicklung konstruktivistischer Interpretationsansätze*, Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1993.

Liotar, Žan-Fransoa: *Postmoderno stanje, Bratstvo-Jedinstvo*, Novi Sad 1988.

Liotar, Žan-Fransoa: *Raskol*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića/Dobra vest, Sremski Karlovci/Novi Sad 1991.

Lipps, Hans: *Hermeneutička logika*, Naklada Breza, Zagreb 2011.

Misch, Georg: *Der Aufbau der Logik auf dem Boden der Philosophie des Lebens. Göttinger Vorlesungen über Logik und Einleitung in die Theorie des Wissens*, Karl Alber, Freiburg/München 1994.

Nietzsche, Friedrich: *Volja za moć. Pokušaj prevrednovanja svih vrijednosti*, Mladost, Zagreb 1988.

Ostin, Dž. L.: *Kako delovati rečima. Predavanja na Harvardu 1955. godine*, Matica srpska, Novi Sad 1994.

Ricœur, Paul: »Što je tekst? Objasniti i razumjeti«, u: Jure Zovko (ur.), *Klasici hermeneutike*, Filozofska biblioteka Speculatio, Zadar 2005., str. 264–285.

Serl, Džon: *Govorni činovi*, Nolit, Beograd 1991.

Tugendhat, Ernst / Volf, Ursula: *Logičko-semantička propedeutika*, Narodna biblioteka »Dr Dušan Radić«/Plato, Vrnjačka Banja/Beograd 2000.

Vitgenštajn, Ludvig, *Filosofska istraživanja*, Nolit, Beograd 1969.

Damir Smiljanić

Integrative Philosophie der Sprache

Zusammenfassung

Die Philosophie des 20. Jahrhunderts hat sich im Zeichen des sog. linguistic turn abgespielt. Mit ihm ist in bestimmter Weise die einseitige Orientierung am Objekt (wie wir sie in der antiken und mittelalterlichen Ontologie vorfinden) oder am Subjekt (etwa in neuzeitlichen Theorien des (Selbst-)Bewusstseins) überwunden worden. Die Funktion der Sprache ist nicht nur reproduktiv, sondern vielmehr produktiv – die Sprache vermittelt nicht nur das Verhältnis des Menschen zur Wirklichkeit, sondern sie erzeugt selber die Wirklichkeit. Sie verbindet die Menschen miteinander; bildet aber oft auch den Grund ihrer Auseinandersetzung. In den Hauptströmungen der Gegenwartphilosophie werden unterschiedliche Aspekte der Sprachproblematik thematisiert: In der analytischen Philosophie werden vor allem semantische Probleme und syntaktische Regeln der Aussagenbildung diskutiert, ebenso Wahrheits- und Sinnkriterien der Rede bestimmt; in der hermeneutischen Philosophie wird die Sprache als jene Instanz gedacht, welche dem Menschen die Welt öffnet, ferner wird in ihr das methodologische Problem des Sprach- und Textverstehens aufgeworfen; in der postmodernen Philosophie wird die Sprache „desubstanzialisiert“, es werden komplexe Sprachpraxen (die sog. „Diskurse“) untersucht und die rhetorische Funktion der Sprache revitalisiert (z.B. in Gestalt von Metaphern). Eine jeder dieser Philosophien betont bei ihren Nachforschungen der Sprache einen ihrer Aspekte: die analytische den semantisch-pragmatischen, die hermeneutische den interpretativen und die postmoderne Philosophie den performativen Aspekt. Einseitigkeiten und Streitigkeiten zwischen den Vertretern dieser Strömungen lassen sich durch die einseitige Hinwendung zum Phänomen der Sprache erklären (entweder wird die Analyse oder die Interpretation oder aber die Dekonstruktion favorisiert). Man kann durchaus sagen, dass ein integrativer Zugang zur Sprache fehlt, welcher alle Aspekte der Sprache in einer komplexen Methode vereinen würde, wodurch ein neuer, gehaltvollerer Typus des Philosophierens zu Stande käme. Die Aufgabe des vorliegenden Beitrags liegt darin, die Möglichkeit eines pluriperspektivischen Ansatzes auf dem Gebiet der Sprachphilosophie zu skizzieren. Zu diesem Zweck soll der Blick auf bisher formulierte integrative Modelle geworfen werden („hermeneutische Logik“, „narrative Pragmatik“, „Interpretationismus“). Aber ebenso soll das Profil einer neuen fundamentalen Philosophie vorgestellt werden, welche auf der integrativen Sicht der Sprache beruhend, philosophischen Problemen aus einer solchen Perspektive des Sprachverständnisses begegnen würde.

Schlüsselwörter

Linguistic turn, analytische Philosophie, Hermeneutik, postmoderne Philosophie, hermeneutische Logik, narrative Pragmatik, Interpretationismus, integrativer Zugang